

Írásné Melis Katalin

KÉSŐ KÖZÉPKORI BŐRTALPAK A SIMONTORNYAI VÁRBÓL

A simontornyai vár feltárása során a régészeti leletek között egy kevésbé látványos, de viselettörténeti szempontból annál jelentősebb leletegyüttes is napvilágra került. A vár kútjából származó bőrtalpak a magyarországi, későközépkori lábbelik kutatásához igen sok, újabb, értékes adatot szolgáltatnak.¹ Hazánkban már elég szép számmal ismeretek a simontornyaiakhoz hasonló leletek, de ez az első olyan dunántúli leletegyüttes, amelyben majdnem mindegyik, 16. sz.-ban hordott lábbeli talpa megtalálható. Bár felsőrészbőrök nem kerültek elő, a talpak technikai jegyei alapján mégis megkísérelhetjük a lábbelifajták meghatározását. A talpak formai jegyei, alak, méret, kopások stb., a viselőre és a viselési módra engednek következtetni. A technikai jegyek közül a varrás nyomai, az öltésnyukak formája, rendszere arról tanúskodik, hogy ún. könnyű lábbelikből, vagy tartós használatra készített, erős lábbelikből valók-e a megvizsgált részletek? A másodlagos technikai jegyeket, a lábbeli tartósságát növelő vasalások lenyomatai, vagy ezeknek a bőrbe roszdásodott maradványai jelentik. A talpak konzerválása után mindezek a jellegzetességek előtűntek, s ezáltal a simontornyai talpakat is besorolhattuk a magyarországi leletek kialakulófélben levő tipológiai rendszerébe.

BŐRTALPAK

I. csoport. Vastag bőrből készült, zárt, tagolatlan keretű talpak. Kissé hegyes orruk van, a sarkak lekerekítettek, egyik-másik talp orra kissé felkunkorodik. Nem lehet a jobb és a bal lábra illő darabokat szétválogatni, a használat közben keltkezett kopások adnak némi támpontot. A talpakat és a felsőrészeket kifordításos technikával, összevarró öltésekkel állították össze. Az öltéslyukak a talp peremszerűen felmagasodó szélén helyezkednek el. A talpszél gyakran szakadozott, a sarokrésznél leszakadt. A talpak közepén szögecselés, a sarkokon vasalás nyomai látszanak.²

- 1 Vastag, kemény bőrből készült, kissé felkunkorodó orrú talp. Talán a jobb lábra illett. Széle az öltéslyukak mentén repedezett. Külső oldalán szögecselés és vasalás nyomai. Hossza: 25,5 cm, talpszélessége: 9,5 cm, sarok szélessége: 6,7 cm. Öltéslyukak átmérője: 0,1 cm, az öltések közötti távolság: 0,4 cm.
- 2 Vastag, kemény bőrből készült, kissé felkunkorodó orrú talp. Talán a jobb lábra illett. Külső oldalán szögecselés és vasalás nyomai látszanak. Hossza: 26

cm, talp szélessége: 10,5 cm, sarok szélessége: 7,5 cm. Öltéslyukak átmérője: 0,1 cm, öltések közötti távolság: 0,3 cm.

- 3 Vastag, kemény bőrből készült, kissé felkunkorodó orrú talp. Széle az öltéslyukak mentén szakadozott, a sarokrész hiányos. Külső oldalán szögecselés és vasalás nyomai láthatók. Hossza: 23,3 cm, talp szélessége: 9,5 cm, sarok szélessége: 6,2 cm. Öltéslyukak átmérője: 0,2 cm, öltések közötti távolság: 0,4 cm (3. kép 1).
- 4 Vastag, kemény bőrből készült, kissé felkunkorodó orrú talp. Széle az öltéslyukak mentén szakadozott, a sarokrészen leszakadt. A bélés kis darabját ráragasztottuk, a két darabot az egybevágó öltések alapján egyeztetjük. A talp külső oldalán szögecselés és vasalás nyomai látszanak. Hossza: 23,3 cm, sarok szélessége: 7 cm. Öltéslyukak átmérője: 0,15 cm, öltések közötti távolság: 0,4 cm. Bélés hossza: 10 cm, szélessége: 6 cm (3. kép 3).
- 5 Vastag, kemény bőrből készült talp. Az ölések anynyira a talp szélére kerültek, hogy a talp pereme körben az öltések tengelyében letöredezett. Külső oldalán szögecselés és vasalás nyomai látszanak. Hossza: 23,2 cm, talp szélessége: 8,7 cm, sarok szélessége: 6,5 cm. Öltéslyukak átmérője: 0,1 cm, öltések közötti távolság: 0,4 cm (3. kép 2).
- 6 Vastag, kemény bőrből készült talp középső része. Hossza: 12,3 cm.

II. csoport. A talpak alakja ugyanolyan, mint az I. csoportbelieknek. A megkülönböztetést az eltérő varrástechnika teszi szükségessé. A talp lábfej felé eső részén helyezkednek el azok az öltések, amelyek a talp és a felsőrész összeállítására szolgáltak. A talpakon, a széllal párhuzamosan, tehát az orrnál, ívesen hajló vonalban folytatódva kettős bevágás, risztvonal helyezkedik el. A kettős vonal mentén vannak az öltéslyukak. A kettős lyuk sor a varrástechnikából adódik. Az egyik vonal mentén árral beöltöttek a bőrbe a másik vonalig, így a két lyuk közötti távolság az öltés szélessége lett. Az ár a bőrt csak fele mélységben járta át. A sarkak külső oldalán egy risztvonal van, ez mentén sorakoznak az átlukasztó öltések. A talpak szögecselése és vasalása gyakori.³

- 7 Vastag, kemény bőrből készült, kissé felkunkorodó orrú talp. Belső oldalán kettős risztvonal, közöttük szabályos távolságra helyezkednek el a széles, lapos öltések. A sarok külső oldalán az átlukasztó öltések követik a risztvonalat. Szögecselés, vasalás nyomai látszanak. Hossza: 23,6 cm, talp szélessége: 10 cm, sarok szélessége: 7,3 cm. Talpon levő öltés szélessége: 0,5 cm, öltéslyuk átmérője: 0,15 cm, öltések közötti távolság: 0,6–0,8 cm. Sarkon öltéslyukak átmérője: 0,15 cm, öltések közötti távolság: 0,5 cm.

8. Vastag, kemény bőrből készült talp része, az orr-rész hiányzik. A talpon kettős risztvonal mentén helyezkednek el a lapos öltések, a sarokrészen az átlukasztó öltések a mélyen bevészt risztvonalat követik. Sarok külső részén vasalás nyoma látszik. Hossza: 15,5 cm, sarok szélessége: 7,4 cm. Talpon az öltés szélessége: 0,6—0,7 cm, az öltéslyuk átmérője: 0,2 cm, az öltések közötti távolság: 0,7 cm. Sarkon az öltéslyukak átmérője: 0,15 cm, az öltések közötti távolság 0,5 cm.

III. csoport. A talpak alakja az előzőekhez képest lényegesen megváltozott. A kemény bőrből készült, hegyesedő orrú talpak fejrésze és a lekerekített sarokrész között ívesen kialakított lágyékrész van. Jól megkülönböztethetőek a jobb és a bal lábra illő darabok. A talpakhoz a felsőrészt risztvonalas varrással illesztették, a kérget ellenben kifordításos technikával varrták. Ezeket a talpakon is megtaláltuk a szögecselés és a vasalás nyomait is.⁴

9. Vastag, kemény bőrből készült, kissé felkunkorodó orrú, jobb lábra illő talp. Az orr felé eső részen hármassal risztvonal van. Az egyik oldalon az egyik risztvonal átvágta a bőrt. A felsőrész és a talp összevarrására széles, lapos öltések szolgáltak. A saroknál a kéreg, ill. a szár megfelelő részeinek összeállítását kifordításos technikával, talplevarró öltésekkel végezték el. A bőr széle rongyolódott, a talpbőr külső oldalán vasalás és szögecselés nyomai látszanak. Hossza: 31,5 cm, talp szélessége: 12 cm, sarok szélessége: 9 cm. Talpon az öltés szélessége: 0,9 cm, az öltéslyukak átmérője: 0,2 cm, az öltések közötti távolság: 0,5 cm. A sarkon az öltéslyukak átmérője bizonytalan, az öltések közötti távolság: 0,5 cm (1. kép 1—2; 2. kép 5—6).
10. Vastag, kemény bőrből készült, hegyesedő, felkunkorodó orrú talp. Kettős risztvonal van a talprészen, sok apró bevagdosással. Az öltések külső széle a risztvonalon, a belsők a risztvonal belső oldalán helyezkednek el. A sarkon az öltések a bőr peremszerűen felmagasodó szélére kerültek. A talp külső oldalán szögecselés és vasalás nyomai látszanak. Az orr felé eső rész és a sarok szakadozott, hiányos. Hossza: 26,8 cm, talp szélessége: 11,3 cm. A talpon az öltések szélessége: 0,8—1,2 cm, az öltéslyukak átmérője: 0,2 cm, az öltések közötti távolság: 0,5—0,6 cm (1. kép 3—4; 2. kép 7—8).
11. Vastag, kemény bőrből készült hegyes orrú talp. Belső oldalon kettős risztvonal van. A széles, lapos öltések belső széle túlnyúlik a belső risztvonalon. A sarkon a kifordításos technikára jellemző talplevarró öltések lyukai helyezkednek el, a bőr széle peremszerűen felmagasodik. Külső oldalán erősítő szögecselés és vasalás nyomai látszanak. A talp szélén egy harmadik varrás öltéslyukai is előtűntek. A szabálytalan ritmusú varrás nyomai a megrongálódott lábbeli javításából származnak. Hossza: 31 cm, talp szélessége: 11,8 cm, sarok szélessége: 9,5 cm. A talpon az öltések szélessége: 0,9 cm, az öltéslyukak átmérője: 0,2 cm, az öltések közötti távolság: 0,4—0,8 cm. A sarkon az öltéslyukak átmérője: 0,2 cm, az öltések közötti távolság: 0,4 cm (1. kép 5—6; 2. kép 9—10).

IV. csoport. Vastag, kemény bőrből készült talpak tartoznak ide is. Legfőbb jellemzőjük, hogy az enyhén kihegyesedő, vagy lekerekített orrú fejrész és a sarokrész között a lágyék egészen elkeskenyedik, a talp formája a piskóta alakhoz hasonlít. A felsőrészen a varrás risztvonalas, lapos öltésekből áll,

a sarokrészen a külső oldalról mélyen bevágott risztvonalban átlukasztó öltések követik egymást.⁵

12. Vastag, kemény bőrből készült piskóta alakú talp. A talprészen kettős risztvonal, az öltések átcsúsznak a belső vonalon. A bal oldalon apró lyukakból álló öltéslyuksor, ez javításból származik. A sarok külső oldalán mélyen bevágott risztvonalban helyezkednek el az apró, kerek öltéslyukak. Erősítő szögecselés és vasalás nyomai látszanak. A talp orr része hiányzik. Hossza: 26,2 cm, a talp szélessége: 11,5 cm, sarok szélessége: 8,2 cm. A talpon az öltés szélessége: 0,8 cm, az öltések átmérője: 0,25 cm, az öltések közötti távolság: 0,5 cm. Az átlukasztó öltések átmérője: 0,05—0,15 cm, az öltések közötti távolság változó. A sarkon az öltéslyukak átmérője: 0,2 cm, váltakozó sűrűségben követik egymást (2. kép 1—2; 11—12).
13. Vastag, kemény bőrből készült gyermeklábbeli talpa. A talprészen egyes risztvonal, amely a felsőrész és a talp összevarrására szolgáló, lapos, széles öltések közepén halad. A sarok külső oldalán a kerek, átlukasztó öltések egy mélyen bevágott risztvonalon helyezkednek el. A megegyező öltések alapján meghatározott beléscsukló a talpbőr sarokrészét és a hozzá csatlakozó részeket a talp közepéig borítja. Erősítő szögeccsel látták el. Hossza: 14,1 cm, talp szélessége: 6,1 cm, sarok szélessége: 4,5 cm. Beléscsukló hossza: 7,3 cm. A talpon az öltés szélessége: 0,5 cm, az öltéslyuk átmérője: 0,1 cm, az öltések közötti távolság: 0,5—0,3 cm. Sarkon az öltéslyukak átmérője: 0,1 cm (2. kép 3—4; 13—14).

Szögecselés. A bemutatott lábbelitalpak mindegyikén találunk szögecséket, vagy azok nyomait. Az apró, kerek bronzszögeket a talprész és a sarokrész közepére a külső oldalról ütötték be. A különböző méretű szögecsék változatos alakban helyezkednek el.

1. talp. Négy szög vertek a talp közepére. A szöglyuk átmérője: 0,4 cm.
2. talp. Négy szögecs van a talp közepén. A szögecs átmérője: 0,2 cm.
3. talp. Három szög van a talp közepén. A szögecs átmérője: 0,3 cm.
4. talp. A talp közepén, szorosan egymás mellett négy szögecs helyezkedik el. A szög átmérője: 0,3 cm.
5. talp. A talp közepén rozsdás okozta rongyolódás.
7. talp. A szögecsék és a szöglyukak a talp közepén „V” alakban helyezkednek el. Szög átmérője: 0,3 cm, szöglyuk átmérője: 0,4 cm.
9. talp. A szögecsék a talp közepén „V” alakban soraköznak, a „V” szárai között és a sarok közepén is volt néhány. Szög átmérője: 0,1 cm.
10. talp. A talp közepén nyújtott „V” alakban találtuk a szögecséket. A „V” szárai közé is bevettek néhányat. A sarok közepén rombusz alakban négy szögecs volt. Szög átmérője: 0,2 cm, lyukátmérő: 0,4 cm.
11. talp. Nyújtott „V” alakban helyezkednek el a szögecsék a talp közepén, a „V” szárai között is van néhány. A sarokrész közepén a szögecsék négyzetes csomóban rozsdásodtak össze. Szögátmérő: 0,3 cm.
12. talp. Az apró szögecsék nyújtott „V” alakban helyezkednek el a talp közepén, a „V” szárai között is van néhány. A szöglyuk átmérője: 0,3 cm.
13. talp. Egyetlen szög vertek be a talp közepére. A szög átmérője: 0,2 cm.

VASALÁSOK

A talpakon a 0,2—0,3 cm átmérőjű bronzszögek mellett más rendszerű lyukakat, vasmaradványokat is találtunk. A sarokrészen keletkezett lyukakat

a vasalások lenyomatai kötötték össze, a talpakon is találtunk szabályos rendben elhelyezkedő lyukakat, vasrozsdát.

A lábbeli talpának vasalása többféle módon történt. A magyarországi, késő középkori leletegyüttesekben sok „csizmapatkó” is előfordul, ezeket formai jegyeik és felerősítési módjaik alapján több csoportba osztjuk.⁶ A talp középső részének vasalási módja is változó. A simontornyai bőrtalpakon is előtűntek a sarokvasak nyomai, néhány esetben talpvasaktól származó nyomokat is megfigyelhetünk.

Sarokvasalás. A sarokrészekben található lyukak, lenyomatok, rozsdák, foltok rendszere nem egységes. Illetve az azonos csoportba sorolt talpak vasalási módja is egyforma. A talpak sarokrészén kör, vagy a körhöz hasonló lyukak a talp szélétől 0,6–0,8 cm-re helyezkednek le. A sarokvasakat a vasból kialakított tüskékkel erősítették fel, amelyeket a bőrbe vertek, majd a kiálló tüskéket belülről visszahajlították. A bőrökön található lenyomatok és lyukrendszerek bizonyítják, hogy egyik simontornyai lábbelinek sem volt különálló, valamilyen technikai megoldással a talpbőrhöz illesztett sarka.

1. A sarok külső oldalán U alakú, kb. 0,5 cm széles pántból kialakított sarokvas lenyomata látszik. A vasat két végén 1—1, a középső részén pedig kettő, téglalap keresztmetszetű kampóval erősítették fel. A lenyomat 4,6 cm hosszú, 5,5 cm széles, lapos sarokvas által jött létre.
2. talp. A sarok külső oldalán az 1. sz. talp sarokvasával megegyező vas lenyomata látszik, amely 5,7 cm hosszú és 5,7 cm széles. A vaspánt 0,6 cm széles volt.
- 3.—5. talpak. Feltehetően az előzőekhez hasonló, lapos sarokvasak voltak ezeken a talpakon is, a talpszélek a vasak belső kerülete mentén szakadoztak le.
- 7.—8. talpak. A sarokrész külső oldalán szélesebb pántból kialakított, kb. 5,5 cm magas és kb. 6,5 cm széles U alakú, lapos sarokvas volt, amelyet három, téglalap keresztmetszetű kampóval erősítettek fel.
9. talp. A sarok külső oldalán nyújtott félköríves, magas sarokvas 0,15 cm széles, mély, árokyszerű lenyomata látszik. A vasat négy kampóval erősítették fel. A sarokvas rekonstruált méretei: 7 cm hosszú és 6 cm széles.
10. talp. A szakadozott sarok külső oldalán az előzővel megegyező sarokvas lenyomatának részletei látszanak.
11. talp. A sarok külső oldalán az előzőekkel megegyező lenyomat látható. A sarokvas rekonstruált méretei: 7,2 cm hosszú és 6,5 cm széles.
12. talp. Ovális, magasabb sarokvas lenyomata látszik. A sarok külső oldalán jól kivehető a 3 felerősítő kampó csonkjainak rozsdája a lyukak mellett. A sarokvas rekonstruált méretei: 4 cm hosszú és 5,2 cm széles.

Talpvasalás. A III. csoportba tartozó, 11. sz. talpon figyelhettük meg a talpvasalás nyomait. Az erre a célra szolgáló patkót széles pántból alakították ki, amely követte a lábfej vonalát. Mindkét oldalán 4—4 négyszöletes szöggel verték a talpra.⁷

A talpak formai és technikai jellegzetességének aprólékos bemutatására azért volt szükség, mert a lábbeliviselet kutatásának egyéb forrásai meglehetősen szűkszavúak. A késő középkori történeti for-

rásokban szerepelnek lábbelinevek, és van néhány, a szóban forgó darab formájára és készítményére utaló adat is. A kassai vargák 1480-ban szerkesztett szabadalomlevelében a remekbe készítettő lábbelik nevét latinul, magyarul, illetve németül is felsorolták.⁸ Egyébként szinte egész Magyarországon már mind gyakrabban említik a 15. sz. végén a lábbelik magyar neveit. A bocskor⁹, botos¹⁰, cipellős¹¹, csizma¹², kapca¹³, saru¹⁴, sólya¹⁵ különböző lábbeliket jelentett. Ez a csoport a 16. sz.-ban új lábbelinevekkel gyarapodott. A cipő¹⁶, papucs¹⁷, pacsmag¹⁸, szekernye¹⁹ elnevezések mellett a 15. sz-i lábbelik újabb variánsainak nevei is megjelentek, például a sarufélék csoportja a korábbi gombossaru, prémmessaru mellett a delisaruval is gyarapodott (KEMÉNY 1908—10, 112; NAGY 1871, 222—225, 230). Az 1480—1627 közötti időszakban keletkezett céhszabályzatokban és árszabásokban többször kiemelték valamelyik lábbelifajta „paraszti módon való elkészítését”. Ez arra utal, hogy a városi és falusi lakosság jelentős része egyforma lábbeliket hordott, s egyben ezek voltak a 15—16. sz-i lábbelik alap-típusai.²⁰

A 16. sz-i képzőművészeti ábrázolásokon a lábbeli általában sematikusán jelent meg, de mégis szembetűnik néhány olyan jellegzetesség, amelyek alapján bizonyos csoportosítást végezhetünk. A 16—17. sz.-ban a magyarok vagy különböző csizmafélékben jártak, vagy két részből álló lábbeliket hordtak. A csizma puha szárának magassága változó volt, elől a fölfelé ívelő rész gyakran fedte a térdet, előfordult, hogy a szátat meg is kötötték, hogy le ne csússzon. A két részből álló lábbelik bokán felül erő bőrcapából és vassarkú, papucsforma félcipőből állottak, de viselték a pántos, bocskorhoz hasonló sarukat is (EMBER 1966—67 222; NEMES-NAGY 1900, több helyen; SZENDREI 1905, több helyen).

Az egyes, 16. sz-i lábbelifajták meghatározására kínálózkodó lehetőségek közül kiemeljük a korábbi évszázadokban kialakult viseletből való származtatás gondolatát. Kora középkori leletegyüttesek ugyan alig kerültek elő, részletesebben csak a budai 13—14. sz-i leleteket ismerjük. Ezek segítségével nagy vonalakban a budai városi polgárság viseletét rekonstruálhattuk. Budán a zárt felsőrésű, bokáig érő félcipők alkották a lábbelik egyik csoportját, a különböző magasságú, puha bőrből készült száras lábbelik képezték a második csoportot. Ezeket valamilyen kiegészítővel, de anélkül is viselték (IRÁSNÉ MELIS 1973, 88—102). A lábbelik két alapvető csoportba való sorolása az egész középkor folyamán szükséges. Úgy tűnik, hogy a 16. sz.-ra a gótikus formák csak díszítőelemeikben változnak, azaz a késő középkori lábbeliviselet elemeit, a jellegzetesnek tűnő darabok formai előzményeit már a korábbi évszázadok emlékei között is megtalálhatjuk. Ez a lábbeli természetes funkciójából adódik, ezért a divathullámok hatására csak a lábbelik másodlagos jegyei változnak. A 13—16. szá-

1. kép 1—2: A 9. bőrtalp külső és belső oldala; 3—4: A 10. bőrtalp külső és belső oldala;
 5—6: A 11. bőrtalp külső és belső oldala
 Abb. 1: 1—2: Außen- und Innenseite der 9. Ledersohle; 3—4: Außen- und Innenseite
 der 10. Ledersohle; 5—6: Außen- und Innenseite der 11. Ledersohle.

2. kép 1—2: A 12. bőrtalp külső és belső oldala; 3—4: A 13. bőrtalp külső és belső oldala; 5—6: A 9. bőrtalp külső és belső oldala; 7—8: A 10. bőrtalp külső és belső oldala; 9—10: A 11. bőrtalp külső és belső oldala; 11—12: A 12. bőrtalp külső és belső oldala; 13—14: A 13. bőrtalp külső és belső oldala.

Abb. 2: 1—2: Außen- und Innenseite der 12. Ledersohle; 3—4: Außen- und Innenseite der 13. Ledersohle; 5—6: Außen- und Innenseite der 9. Ledersohle; 7—8: Außen- und Innenseite der 10. Ledersohle; 9—10: Außen- und Innenseite der 11. Ledersohle; 11—12: Außen- und Innenseite der 12. Ledersohle; 13—14: Außen- und Innenseite der 13. Ledersohle.

3. kép 1: A 3. bőrtalp külső oldala; 2: Az 5. bőrtalp külső oldala; 3: A 4. bőrtalp külső oldala.

Abb. 3: 1: Außenseite der 3. Ledersohle; 2: Außenseite der 5. Ledersohle; 3: Außenseite der 4. Ledersohle.

zadok közötti időszakban a magyar középkori láb-beliviselet alapvető jellemvonásai változatlanok maradtak, hiszen a 16. sz-ban igen kevés olyan láb-belinevet ismerünk, amelyik még nem fordult volna elő a 15. sz-ban, néhányat pedig már a 14. sz-ban is használtak. Természetesen a magyar elnevezésekről van szó.

A zárt felsőrészü, bokáig érő, gótikus félcipő a késő középkorban is igen kedvelt lehetett, a 14–16. sz-ban cipellősnek, a XVI. sz-ban egyszerűbben, csak cipőnek nevezték.²¹ A cipőbe harisnyát, vagy valamilyen más ruhadarabot húztak, erre szolgálhatott a kapca is. A 16. sz-ban különféle kapcák voltak divatban, voltak nadrághoz varrottak, de általában az öltözék önálló darabjaként szerepeltek. A rövid, harisnya formájú kapcát finom, vékony, színes bőrből varrták (RADVÁNSZKY 1879 96, 86).

A harisnya és a kapca változásaihoz képest a gótikus félcipő kiegészítőinek fejlődése és átalakulása sokkal összetettebb folyamat. A 15–16. sz-i cipellősök, vagy cipők egy részét az utcán továbbra is kiegészítővel, fatalppal, pántos bocskorral, nemezsből készült botossal, vagy vastag talpú bőrpapucssal viselték, viszont készülhettek olyan minőségű cipellősök is, amelyeknél mindezekre nem volt szükség. Arra is van adatunk, hogy a botost és a bocskort a falusi lakosság és a szegényebb közrendűek önálló lábbeliként is hordták.²²

Az egyik legnagyobb mesterségbeli tudást igénylő lábbeli a papucs volt, egyik fajtája gyulai papucs néven vált ismertté, és a 17. sz. eleji céhszabályzatokban a remekművek között készítenő lábbelik között szerepelt. Papucsféle lehetett a pacsmag is. A papucsot nemre és korra való tekintet nélkül mindenki viselte, a pacsmag azonban női lábbeli volt. Tudjuk, hogy a 16. sz-i Erdélyben is igen sokféle papucsot hordtak. A Bethlen-féle árszabásban a hazai módi szerint készültek mellett török, vagy törökös papucs árát is meghatározták.

A későközépkori lábbelik nagy csoportja a gótikus alacsony és hosszú szárú lábbelikből alakult ki. A gótikus, száras cipőknek volt egy lényeges, közös tulajdonságuk, még pedig az, hogy a szárrész és a kéregész mindig egyetlen darabból készült.²³ Feltehetjük, hogy a 15–16. sz-i sarufélék a 13–14. sz-i alacsony szárú lábbelikkal megegyező szabásúak lehettek. A saru egyébként eléggé változatos formájú és minőségű lábbeli volt. Mivel mindenki hordta a késő középkori lábbelik egyik alaptípusának kell tekintenünk. Az állandó használatra alkalmas, kényelmes fazonú, tartós bőrből varrott sarut általában kiegészítő nélkül viselték, tartóságának növelése érdekében viszont a talpakba szögecsket és vasakat vertek. Szárának magassága változó volt. A térden felül érő szárút delisaru-

nak nevezhették, ezt azonban csak a férfiak hordták (SZENDREI 1905, 19. 32. kép).

A delisaruhoz hasonló, de attól jóval hosszabb szárú lábbeli volt a szekernye. A 15. sz-i ábrázolások tanúsága szerint a férfiak széles körben viselték, ily módon a térdig érő, vagy attól hosszabb szárú szekernye a 15. sz-i hosszú szárú lábbeli alap-típusának tekinthető, csak a 16. sz. második felé-
bne szorította háttérbe a csizma. A szekernyét ké-nyelmes, bő, puha bőrből készült szára miatt is kedvelték, ezzel magyarázható, hogy a csizma szá-rát szekernye módjára is készítették. (SZENDREI 1905, 63. 35. kép).

A gótikus száras cipők valamelyike lehetett a só-lya őse is. Talán a szekernye finomabb bőrből ké-szült változata volt.

A 16. sz. első felében a csizma már rendkívül népszerű ruházati cikk volt. Keményebb bőrből készítették, a különböző magasságú, kemény száruk egyenesen álltak. A kéreg is kemény volt, a csiz-mát gyakran sarokkal készítették. A szembetűnően hegyes, felkunkorodó orrú csizmákat általában töröknek tartják. A 16—17. sz. fordulóján Erdély-ben török, törökös és magyar csizmák között le-hetett választani, az 1627-es árszabás tanúsága sze-rint nemcsak nyersanyagban, hanem az elkészítés módjában és a díszítésben is lényeges különbsé-gekkel bírtak. Ez a csizmák árainak összehasonlítá-sából is látszik. A papucsokhoz hasonlóan a csiz-mákra is patkókat vertek a lakatosok (NAGY 1871, 230).

Összefoglalásképpen megvizsgáltuk, hogyan le-het a régészeti leleteket és a történeti forrásokból megismert adatokat egyeztetni. Az írott források-ból elsősorban a lábbeli nevét, nyersanyagát, árát ismertük meg, nagyon kevés a lábbeli formájára utaló adat. A régészeti leletek általában csak a láb-belik talpai, a talpakra kerülő vasalások, szögecsék nyomaival. Ezért a különböző forrásokat megpróbáltuk úgy elemezni, hogy közvetve, vagy közvet-lenül kitűnjön a lábbelik valamelyik közös formai vagy technikai jellegzetessége. Kiderült, hogy a bi-zonytalanabb történeti adatokat és a régészeti le-letek konkrét formai és technikai jegyeit bizonyos szempontok szerint össze lehet vetni. Így a forrá-sokból megismert egyes lábbelifajtákat megpróbáltuk a viselési alkalmak, viselési módok szerint cso-portosítani.

A könnyebb lábbelik csoportjába tartozó dara-bokat gyengébb, vékonyabb bőrből, finomabb varrásokkal készítették. A színes bőrből varrott cipellősöket, kapcákat, gyermek- és női sarukat, a sólyát az utcán papucsfélekkel, saruval, esetleg ci-pővel is hordták, de a cipellősre, a sarura is húz-hattak kiegészítőket, fatalpakat, bocskort, botost. Azok a bőrtalpak, amelyekben nem találunk sarok-vaslenyomatokat, feltehetően a könnyű lábbelik maradványai. A simontornyai leletek között ilyen lábbeliből származó talp nem akadt.

A simontornyai talpak mindegyike a tartós bő-rökből, erős varrással készített lábbelikből száрма-zik. Az I. csoportba sorolt 1.—6. sz. talpak alakja nem követte a lábfejek vonalát, ebből arra követ-keztünk, hogy a felsőrészt sem készítették kü-lönösebb gondossággal. A talpakat vastag, puha bőrből szabták, középen szögecselés, a sarkokon patkók nyomai látszanak. Ezek a leletek a 15—16. sz-i száras lábbelikből maradhattak meg, ilyen tal-pa volt talán a saruféléknek, a delisarunak, a sze-kernyének, esetleg a botosnak is. Az ún. könnyű lábbelik kiegészítőinek talpaiból is származhatnak. Bár ez utóbbi megállapításnak ellentmond, hogy finoman kidolgozott, vékony bőrből való bélésda-rabokat is találtunk.

A 7—8. sz. talpakat a delisaru formájú delicsiz-mák talpainak tekinthetjük. A talpakon szembetű-nő az előző csoportba soroltaktól eltérő varrástech-nika, amely mindenképpen az új, a 15. sz. végén megjelenő lábbeli, a csizma hatását bizonyítja. A talpak tagolatlan formája pedig a lábfejet csak nagy vonalakban követő felsőrészre enged követ-keztetni, ez utóbbi jelenség viszont inkább a saru-félékre volt jellemző.

A 9—11. sz. talpak csizmatalpak. A lábfej for-májához igazodó, simontornyai csizmák esetében a felsőrészt risztvonalas, lapos varrással, a kérget kifordításos technikára jellemző, levarró öltések-ből álló varrással illesztették a talpakhoz. A lelet-együttes kiemelkedően legnagyobb méretű darab-jai, minden bizonnyal férficsizmák maradvékai. Jól kivehetők az erőteljes szögecselés, a talp- és a sa-rokvasalások lenyomatai.

A legtöbb kérdést felvető darabok a 12—13. szá-múak. A többiektől eltérő formájuk, vasalási mód-juk arra enged következtetni, hogy ezek talán a 16. sz. legfinomabb saruiból, vagy papucsáiból szá-rmaznak. Szembetűnő a talprész és a sarokrész el-térő varrásmódja. A talp gondos, erős, lapos ölté-sekből álló risztvonalas varrásával szemben a sarok varrásának technikai kivitele sokkal gyengébb. En-nek talán az lehet az oka, hogy lábbelinek nem volt kérge, a bélés bevarrására pedig ez a varrás is elég volt. A talpak orr felé eső része és a közepe sokkal kopottabb a saroknál, ez a lábbeli sarkának magasabb vassal való ellátásából következik. A láb-fejet és a sarkot összekötő lágyékrész nagyon kes-keny, ezért a teljesen zárt felsőrészű lábbelire való rekonstrukció lehetősége kizárt. A talpak vastag, kemény bőrből készültek, ez szintén a tartós, erő-teljesebb igénybevétel mellett bizonyít.

Az eddig felsoroltakból is kitűnt, hogy a bemu-tatott leleteket 16. sz-i lábbelik részleteiként ha-tároztuk meg, különféle saruk, csizmák, papucsok talpai lehettek. Az első 8 talp jóval kisebb méretű lábbelikből való, mint a többi. Jelen esetben ez a méretbeli különbség távolabbi következtetések levonására nem alkalmas, mert például a 12. talp egy jókora felnőttpapucstalp, a 13. pedig egy egé-szen kisméretű, gyermekpapucsból maradt fenn.

A leletegyüttes darabjain megfigyelhető technikai jegyek, elsősorban a varrások nyomai, a leletek korát egyértelműen a 16. sz-ra keltezük. A talpakon együttesen előforduló, kifordításos és risztvonalas, lapos varrás a késő középkori lábbeliviseletben már meginduló, de csak a 17. sz. második felére kialakuló, a középkortól lényegesen eltérő viselet kialakulásának a kezdetét jelzi. A késő középkori lábbelik a gótikus viselet egyszerűsödésével alakultak ki, a 16. sz.-ban egyre több olyan lábbeli készült, amelyhez már nem kellett kiegészítőt hordani. A fejlődés több irányú, egyrészt a gótikus lábbelik készültek erősebb kivitelben, másrészt a gótikus kiegészítők váltak önálló lábbelikké. Ez arra vezetett, hogy a lábbelik túlnyomó részét többféle minőségben állították elő, s mindenki igénye, ízlése szerint vásárolhatott. A simontornyai talpához tartozó lábbeliket kiegészítők nélkül viselték, illetve a kiegészítők talpai voltak. Bizonyoság erre a talpak erőteljes szögecselése, vasalása.

Utolsó, de nem másodrendű kérdés, kik viselték a simontornyai lábbeliket? A leletegyüttes analógiái a 16–17. sz.-ból valók. Ezért a kutatás jelenlegi állása szerint nehéz eldönteni, hogy a leleteink a török, vagy a magyar emlékyaghoz tartoznak-e. A 16–17. sz. folyamán igen nagy mennyiségben kerültek török áruk hazánkba, s ez a török által meg nem szállt területeken is erősen éreztette hatását. Azonban az egyre szaporodó régészeti leletek alapján felmerült, hogy a viseletünkben kimutatható törökös elemek eredete nem okvetlenül a 15. sz. végén, vagy a 15–16. sz. fordulóján keresendő. A lábbelik esetében kiderült, hogy a 16. sz.-iak formai és technikai jegyeikkel kapcsolódnak a korábbiakhoz, szabásmintájuk, viselési módjaik kimutathatóan visszavezethetők azokra. Tekintve, hogy a simontornyai talpak a vár kútjából származnak, önként adódik, hogy a vár lakóinak viseletéhez tartoztak. Egy részük a vár katonáskodó közrendűinek, más részük a vár egyéb népeinek saruiból, csizmaiból, papucsából maradt fenn.

Jegyzetek

1. A bőrleleteket Lócsy Erzsébet, a régészeti kutatások vezetője bocsátotta a rendelkezésemre, baráti szívességét hálásan köszönöm.
2. Ilyen talpak kerültek elő Budán (ÍRASNÉ MELIS 1973, 205. 22. kép) és Szolnokon is (GÁBORJÁN 1957, 543–547).
3. A varrás technikáját Gáborján A. írta le, a szolnoki leleteket bemutató dolgozatában (GÁBORJÁN 1957, 545–546).
4. Nagykanizsán és Szolnokon is előkerültek ilyen talpak (GÁBORJÁN 1957, 543).
5. Eddigi ismereteink szerint a legtöbb talp ebbe a csoportba tartozik. Budán (a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében), Gyulafehérváron (PÓSTA 1918, 1. és 22–23. 6. kép), Egerben, Szolnokon (GÁBORJÁN 1957, 543–544) és Kaposváron (ZÁDOR 1964, 65. 35. kép) kerültek elő.
6. Az első csoportosítást Kalmár J. végezte el, a füleki (Filakovo) vár leletanyagának feldolgozásával. A sarokvasakat magasságuk szerint csoportosította, azonban az azóta előkerült régészeti leletek viszonylag nagy száma és formai gazdagsága indokoltá tették, hogy egy újabb csoportosítást készítsünk (KALMÁR 1959, 13. XIX.t.).
7. A 11. talpon látható lenyomat feltehetően olyan talpvasból származik, amilyen az egervári sírok egyikében is előfordult (FEHÉR 1957, 68–71).
8. A 15. sz.-i latin lábbelinevek fordításától és magyar nevű lábbelikkal való azonosításától eltekintünk, a továbbiakban csak a magyar néven szereplő lábbeli-fajtákkal foglalkozunk. A kassai vargák szabadalomlevele 1480-ban keletkezett (KEMÉNY 1918–19, 112).
9. A bocskor szó előfordulásai: 1395, 1454, 1533, 1598 (BENKŐ 1976, 316).
10. A botos szó előfordulása: 1405, 1588 (BENKŐ 1967, 355).
11. A cipellős szó előfordulása: 1380 körül, 1395, 1402, 1405, 1508, 1526, 1598 (BENKŐ 1967, 444).
12. A csizma szó előfordulása: 1492, 1519, 1550, 1560 (BENKŐ 1967, 544–545).
13. A kapca szó 1380 körül fordult elő a legkorábban (BENKŐ 1967, II. 357).
14. A saru szó előfordulása: 1532, 1544, 1545, 1549, 1554 (SZAMOTA—ZOLNAY 1902—1906, 834, KEMÉNY 1918—19, 112).
15. A sólya szó előfordulása: 1490, 1522 (SZAMOTA—ZOLNAY 1902—1906, 854).
16. A cipő szó legkorábbi megjelenése: 1577 (BENKŐ 1967, 444).
17. A papucs szó előfordulása: 1572, 1586, 1591 (SZAMOTA—ZOLNAY 1902—1906, 747).
18. A pacsmag szó előfordulása: 1577 (N. KAKUK 1954, 82).
19. A szekernye szó előfordulása: 1522, 1591 (SZAMOTA—ZOLNAY 1902—1906, 903).
20. A felhasznált jelentősebb történeti források: 1480: a Kassai vargák szabadalomlevele (KEMÉNY 1918—19, 112). 1522: Buda város árszabása (KEMÉNY 1889, 378). 1556: kolozsvári árszabályzat (SZÁDECZKY 1913, 51). 1571: a székelyvásárhelyi országgyűlés árszabása (SZÁDECZKY 1913, 54). 1598: a debreceni vargacéh új szabályzata (ZOLTAY 1938, 28). 1604: a debreceni csizmadiacéh szabályzata (ZOLTAY 1938, 29). 1627: Bethlen Gábor árszabása (NAGY 1871, 214. és 229—230).
21. Varju E. szerint a félcipőt csak a német városok polgársága viselte, a cipellős pedig magasabb szárrú lábbeli volt, amely elfedte a bokát is, ezt főnn összeszíjzták (VARJU é.n. 493, 506). Mások szerint a 16–17. sz.-ban egészen kivágott, a láb széléit körülfutó és magasabb, a lábfoig nyúló cipők voltak használatban (RADVÁNSZKY 1879—96, III. 86.).
22. Faltalpak láthatók Kánthor Benedek 1509-es címerlevelén is (NEMES-NAGY 1900, 131. 44. kép 2). A botosra vonatkozó adat Bethlen Gábor árszabásában található (NAGY 1871, 228).
23. Ezek a leletek a Budapesti Történeti Múzeumban találhatóak.

IRODALOM

- BENKŐ 1967
 V. EMBER 1966—1967
 FEHÉR 1957
 GÁBORJÁN 1957
 IRÁSNÉ MELIS 1973
 N. KAKUK 1954
 KALMÁR 1959
 KEMÉNY 1889
 KEMÉNY 1918.19
 NAGY 1871
 NEMES—NAGY 1900
 PÓSTA 1918
 RADVÁNSZKY 1979—96
 SZAMOTA—ZOLNAY 1902—6
 SZÁDECZKY 1913
 SZENDREI 1905
 VARJÚ é.n.
 ZÁDOR 1964
 ZOLTAI, 1938
- L. BENKŐ, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I—II. Bp. 1967.
 M. V. EMBER, *Magyar viseletformák a XVI. és XVII. században*. *FolArch* 18 (1966—67) 205—226.
 G. FEHÉR, *Az egervári leletmentő ásatás*. *ArchÉrt* 84 (1957) 66—73.
 A. GÁBORJÁN, *A szolnoki hódoltságkori ásatási lábbelianyag magyar viselettörténeti vonatkozásai*. *Ethnographia* 68 (1957) 4 543—574.
 K. IRÁSNÉ MELIS, *A budai középkori lábbeliviselet*. XIII—XIV. század. *ArchÉrt* 100 (1973) 88—102.
 ZS. N. KAKUK, *Oszmán-török eredetű kelme- és ruhanemek a magyarban*. *MNy* 50 (1954) 76—82.
 J. KALMÁR, *A füleki (Filakovo) vár XV—XVII. századi emlékei*. *RégFüz* Ser. II. 4. Bp. 1959.
 L. KEMÉNY, *Buda város úrszabása II. Lajos korában*. *TT* 1889, 372—384.
 L. KEMÉNY, *Kassai adatok a viselet történetéhez*. *ArchÉrt* 38 (1918—19) 108—117.
 I. NAGY, *Árucikkek szabályzata 1627. és 1706. évekből*. *Magyar Történelmi Tár* 18 (1871) 199—273.
 M. NEMES—G. NAGY, *A magyar viselet története*. Bp. 1900.
 B. PÓSTA, *A gyulafehérvári székesegyház sirleletei*. Kolozsvár 1918.
 B. RADVÁNSZKY, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. III. Bp. 1879—96.
 I. SZAMOTA—GY. ZOLNAY, *Magyar oklevél-szótár*. Bp. 1902—1906.
 L. SZÁDECZKY, *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon*. Bp. 1913.
 I. SZENDREI, *A magyar viselet történeti fejlődése*. Bp. 1905.
 E. VARJÚ, *A magyar viselet a középkor végén*. *Magyar Művelődéstörténet* II. Bp. é.n. 485—508.
 M. ZÁDOR, *Kaposvár*. Bp. 1964.
 L. ZOLTAI, *A debreceni viselet a 16—18. században*. *Klny. Ethnographia-Népelet* 49 (1938).

SPÄTMITTELALTERLICHE LEDERSOHLNEN AUS DER BURG VON SIMONTORNYA

Auszug

Im Laufe der archäologische Erschließung der Burg von Simontornya kamen aus dem Brunnen der Burg auch 13. St. dicke Ledersohlen von verschiedener Größe und Form zum Vorschein. Auf Grund ihrer Form und technischen Merkmale gruppierten wir die ähnlichen Stücke. Die ersten 8 Sohlen von ähnlicher Form wurden mit unprofilierem Rahmen, hingegen die Stücke Nr. 7—8 mit abweichender Nähetechnik erzeugt. Auch die übrigen Sohlen Nr. 9—13 stammen von Fußbekleidungen, die mit einer Ristlinie, aus flachen Stichen ausgeführter Näharbeit hergestellt wurden. Auf den Sohlen er-

schienen auch kräftige Nietungs- und Eisenbeschlagspuren.

In den historischen Quellen des 15. Jhs kommen schon zahlreiche ungarische Fußbekleidungsnamen vor, wie bocskor (Bundschuh, Riemenschuh), botos (Filzschuh), cipellős (beschuht), csizma (Stiefel), kapca (Stiefelfetzen), saru (Sandale, Schuh), sólya (Sandale). Im 16. Jh. erscheinen nur einige neuere Bezeichnungen, wie cipő (Schuh), papucs (Pantoffel), pacsmag (Latsche, Schlarfe), szekernye (Stiefel, Kothurn). In den Zunftordnungen, Preislisten wird auch im allgemeinen im Zusammenhang mit

der Fußbekleidung die „Herstellung auf bäuerlicher Art“ hervorgehoben. Dies weist darauf hin, daß ein bedeutender Teil der Stadt- und Dorfbewohner im 15—16. Jh. dieselbe oder gleiche Fußbekleidung hatte.

Das Schnittmuster, die Form und Nähweise der mit oder ohne Schaft erzeugten Stücke der spätmittelalterlichen Fußbekleidungstracht kann auf die entsprechenden Stücke der gotischen Tracht zurückgeführt werden.

Die Stücke des Fundkomplexes von Simontornya stammen von Fußbekleidungen her, die aus haltbarem Leder und mit starken Nähten hergestellt worden sind. Die Sohlen unter Nr. 1—6 dürften

vielleicht von saru, szekernye, eventuell botos genannten Schuhwerken gestammt haben. Die unter Nr. 7—8 vorgeführten dürften Sohlen von als delisaru oder eher delisaru-fürmige delicsizma bezeichneten Fußbekleidungen, die unter Nr. 9—11 hingegen Stiefelsohlen gewesen sein. Die interessantesten Stücke des Fundkomplexes sind unter Nr. 12—13, diese zeigen Pantoffelsohlen. Da die Sohlen aus einem Brunnen der Burg stammen, nehmen wir an, daß sie zur Tracht der Burgbewohner gehört haben. Ein Teil von diesen stammt von den Militärdienst versehenen Gemeinen der Burg, ein anderer Teil blieb von den Sandalen (saru), Stiefeln (csizma) und Pantoffeln (papucs) der übrigen Bevölkerung der Burg erhalten.

K. Irásné Melis
Budapesti Történeti Múzeum,
H—1014 Budapest,
Szent György tér 2.